

Štefan Barbarič

**A NEMZETI AFFIRMÁCIÓ
MINT A KÖZÉP-EURÓPAI
ROMANTIKA
JELLEGZETESSÉGE**

Ez a tanácskozás többek közt arról is tanúskodik, hogy az utóbbi időben a mi tájunkon is mindinkább erősödik a kulturális-földrajzi nézőpont. Bár ez nem jelenti azt, hogy az irodalomtudomány történetében a geokulturális szempont felvetése valamilyen lényegi újítást jelentene, minthogy a pozitívizmus már régóta elég konzekvensen bevezette a különböző tartományi, regionális és környezeti jellegzetességek tanulmányozását, sőt az impresszionista módszer sem idegenkedett ettől a megközelítéstől. Az újabb és a korábbi eljárás között mégis nyilvánvaló különbség van. Nem akarjuk elvitatni a múlttól azokat az érdemeket, amelyek objektíve megilletik, mégsem állítható, hogy az akkori módszerek mindenben megalapozottak voltak és így gyakran került sor az irodalmi jelenségek apodiktikus magyarázatára és összevetésére. Általában szólva, manapság túlsúlyba kerül egy komplexebb egzaktuság óhaja, ami azt jelenti, hogy ma minél kimerítőbb és részletesebb irodalomtörténeti, sőt szociológiai, stilisztikai és más tények alapján kívánjuk a párhuzamokat megrajzolni és a következtetéseket levonni. Másszóval a korszerű komparatiztika arra törekszik, hogy figyelembe vegye mindazt, amit az irodalomtudomány általában és a maga szerteágazó formáiban napjainkig elért, és teljes nyíltsággal lépjen fel az elméletben és konkrét kutatásban, sőt más divergens területeken is.

Csak melleleg szeretnék kitérni az ilyen és effajta összehasonlító kutatás egy-két módszertani elvére. A megalapozott összevetés az egyik és a másik nemzeti irodalom történéisének is gazdag tanulságokkal szolgál. Ha a szomszédos irodalmak jelenségeinek a tanulmányozásához és összehasonlításához fogunk, azt abban a meggyőződésben tesszük, hogy több (különösen szomszédos) irodalom kontextusában könnyebb az egyes (nemzeti) irodalmak típusát meghatározni. A rokonvonások meghatározásával az individuális különbségek erősebben szembetűnnek. Továbbá ma inkább a szellemi égtájak meghatározott rokonságáról beszélünk, s nem a pozitívista értelemben vett hatásokról. Persze ezeket a hasonlóságokat előidézhetette a hasonló társadalmi-politikai fejlődés, vagy közrejátszottak kommunikációs és más mozzanatok is. A mi irodalomtörténeti összevetéseink minden bizonnyal az egy környezetben létrejött jelenségeknek csak egy részét ölelhetik fel és interpretálhatják. Ez nem hathat zavarólag,

mivel — amint ismeretes — a szellem termékei önállóak, individuális fogantatásúak. S amikor akarva, nem akarva megelégszünk elképzelésünk részleges voltával, akkor Arnold Hauserra támaszkodunk, aki a következőket írta: „A művészetnek egy történeti bemutatása sem lehet olyan sokoldalú és többszólamú, mint maga a történelmi valóság”.¹

Hangsúlyozva közös utunkat az azonos égtájon, örvendek, hogy egy-két helyen a magam beszámolóját összekapcsolhatom Sziklay László tisztelt kollégám tanulmányaival (különösen azokkal, amelyek a *Szomszédaink* c. nemrégiben megjelent gyűjteményes kötetében található). Az nem zavarhat, hogy felosztásunk „Közép-Európa”, illetve „Kelet-Európa” területeire globális. Ennél fontosabb az, hogy tézisünket e nemzetek szellemi égtájainak rokonságáról minél erősebben argumentáljuk.

Beszámolómban, amely közép-európai látképet vázol, a szlovén irodalom tényanyagából indulok ki. Tekintet nélkül arra, hogy az alábbi problémabemutatás inkább kiindulás, semmint teljes tematikai feldolgozás (ehhez egész sorozat monográfiára lenne szükség), mégis legalább rámutathat a közép-európai romantika megközelítésének azonosságaira.

Más irodalmakhoz hasonlóan a szlovén romantika kérdése is eléggé széleskörű és komplex. A kialakulását, valamint fejlődését is szűkebb és tágabb, belső és külső mozzanatok sorrendje határozta meg.

Először is milyen indításait találjuk meg a szlovén romantikában az európai szellemi áramlatoknak? A legrövidebben: az érzelmesség győzelme a racionális és a racionalisztikus fölött, az imagináció túlsúlya, a népi hagyományok iránti érdeklődés, a költő kultusza, a költői autonómia hirdetése stb. Tekintve, hogy minden irodalom sajátos módon él és fejlődik, nyilvánvaló, hogy ezek az általános vonások a különböző irodalmakban különbözőképpen jelennek meg, azaz a hatások és indítékok befogadásának és átformálásának konkrét feltételeivel összhangban jelentkeznek.

Ezen az értekezleten a figyelmünk középpontjába a közép-európai irodalmak geokulturális hatóságát állítottuk. E tekintetben a szlovén romantika beleilleszkedik a nemzeti és nemzeti kulturális tudat ébredésének és kialakulásának történelmi folyamatába. Az irodalmi alkotásokban nemcsak a művészi alkotótörekvések nyilvánultak meg, hanem az irodalom egyidejűleg magára vállalta a nemzeti-kulturális megújulási program megvalósításának funkcióját is. Ez az állapot a kis népek irodalmára jellemző, elsősorban azokéra, amelyeknek harcolniuk kellett a nemzeti önállóságért és egyenjogúságért, s láthatóan eltér a romantikának attól az irányzatától, amely a francia vagy az orosz irodalomban jelentkezik.²

A nemzeti megújulás folyamata (vö. „hrvatski narodni preporod”, „reformkor” terminusokat), amely a romantika korában érte el művészi csúcspontját, már a XVIII. sz. második felében megindult. A szlovén megújulás kezdetei a legszorosabb kapcsolatban állnak a viszonylagos gazdasági fejlődéssel és a jobb művelődési lehetőségekkel (vö. a monarchiában Mária Terézia és II. József reformjait). Egyfelől az iskolaügy megszervezése biztosította a művelődés folyamatosságát, másfelől a népművelő munka széles távlatokat tárt fel (vö. az ún. felvilágosodás művelődési programját és Zois népnevelő koncepciójának bekapcsolását az

irodalomba). A nép fia, aki bizonyos műveltséget szerzett, lassan felismerte önmagát és saját helyét a tágabb közösségben, érdeklődni kezdett a jobb gazdálkodás iránt és ugyanakkor kialakította önmagában a nem termelő földesurak iránti kritikai viszonyt is (vö. Linhart komédiáit a XVIII. sz. végéről). Érdeemes megemlíteni azt is, hogy a különböző etnikai csoportok között az érintkezések mind gyakoribbak, ami maga után vonta a nyelvi elv alapján álló öntudat kialakulását.

Amint Matija Murko tanulmányaiból³ ismertes, már a kilencvenes évek után a szlovén nemzeti kulturális eszmélésre döntő hatást gyakoroltak Herdernek a szlávokról és a szlávok jövőjéről szóló eszméi, amelyeket az *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit* (1791) c. művének 16. könyvében fejtett ki. Egyik tanulmányomban⁴ megállapítottam, hogy Herder hatása a szlovénekre különösen 1810 körül volt erős. Az ifjú szlovének Herdernek a szlávok békés karakteréről szóló fejtegetéseit evangéliumként olvasták és a jobb jövőről szóló jóslatai elragadtatták őket. A szlávokról szóló fejezetben még többet találtak, mint amennyit abba szerzője belevitt. Az nem zavarta őket, hogy a szlávok glorifikált képe valójában a késő középkor szélesen bemutatott társadalmi és kulturális viszonyai közé van helyezve, és hogy idealizálva volt, s a humanitás herderi víziójához alkalmazkodott. Még olyan kritikai elmét is, mint amilyen Kopitar volt (nyelvtanaiban 1808/09-ben és később), elragadtatta a békés szláv földművelők eszméje, akik sohasem rablásból vagy más munkájának a terhére éltek. (*Nicht vom Raube, auf Unkosten fremden Fleisses, sondern vom Ackerbau u. Handel wollte (u. will), der Slawe leben. Wäre diese kosmopolitische Anlage nicht allen Völkern zu wünschen?*) A grazi Janez Nepomuk Primic és a celoveci (klagenfurti) Urban Jarnik Herder szlávokról szóló fejtegetéseinek tételeit megjegyzésekkel kísérték, az utóbb említett pedig Herder jellemzésére, az „ihr weicher Charakter”-ra, a példát hazai földön, Koruškában találta meg.

Herderé az érdem abban is, hogy felhívta a figyelmet a népi hagyományok, különösképpen a népdalok korszakos jelentőségére. Felfedezte, hogy a népdalok friss, ősi érzések kifejezései és hogy a nép szellemét tükrözik. Ezzel a felismeréssel párhuzamosan egész munkássága folyamán azt hangoztatta, hogy a kultúra a nép körében csak akkor fejlődhet, ha az a saját nyelvén ír. (Vö: *Ideen*... 19. könyv: „*Nur durch die Kultur der vaterländischen Sprache kann sich ein Volk aus der Barbarei heben...*”) Ez a gondolat Herder tanításának a lényege, de amely nemcsak az övé, mert megtaláljuk Schlözernél is (Kopitar Vuk szótárának értékelésekor Schlözer Nestorának egyik helyére hivatkozik)⁵, és még előbb Hamannál, s ugyancsak később a Schlegel testvéreknél vagy W. Humboldt-nál.

A népnyelv ilyen funkciójú felfogásának a visszhangját megtaláljuk Lj. Gaj *Nincs hazafiság az anyanyelv szeretete nélkül* (*Nima domorodstva prez ljubavi materinszkog jezika. Danica 1835. 35. sz.*) c. cikkében: „A nyelvben mindenekelőtt a nép élete nyilvánul meg... A szellem és a nyelv élő és szétválaszthatatlan kapcsolatban van, sőt a nyelv a szellem, amely újra s újra jelentkezik... A nyelv a népi szellemnek az egyedüli természetes hangja... Az anyanyelvben van a nép minden szelleme.”⁶

A Schlegel testvérek e nyilatkozataira első ízben Matija Murko mutatott rá a német romantika hatását tárgyaló úttörő tanulmányában.⁷ Az utóbbi időben különösen Boris Paternu irányította a figyelmet August és Friedrich Schlegel irodalmi ideológiájára.⁸ Értelmezéseit nem lehet megkerülni, ugyanis szerinte Čop és Prešeren (az előbbi elméletileg, az utóbbi gyakorlatilag) átvették, illetve alkalmazták a romantika schlegelien kiszélesített felfogását, azaz a romantikának olyan modelljét, amely nem szakított a klasszikus és klasszicizáló poétika normáival, hanem bizonyos értelemben továbbra is kapcsolatban maradt vele. Paternu felveti azt a dilemmát, amely a szlovén világi irodalom kezdeteinél jelentkezett: az egyik a folklorisztikus irányzat, amelyet Herdernek a népi hagyományokról vallott nézetei alapján Kopitar is hirdetett és a másik, a Čop—Prešeren-féle irányzat, amely a szlovén irodalomnak az összes európai áramlatok iránti nyíltságát kereste.

Közismert, hogy a romantika a múlt kultuszát nagyban ápolta. Sziklay László a mi geokulturális területünkről a példának egész sorát említi fel (Vörösmarty, Jan Kollár és mások). Ez szerteágazó téma és itt csak egy-két adatra kell szorítkozni. Prešeren múlt kultusza sokkal szerényebb, mint ahogyan az más irodalmakban jelentkezik. Ő ugyancsak beszél a „régii dicső időkről”, igaz elég ritkán, nem nyomatékosan, ami nem hasonlít Vörösmarty „régii dicsőségünk”-jéhez vagy a horvát illirizmus „atyáink régii dicsőségé”-hez. Idegen tőle az a retorika, amely megpendítette a húrokat a negyvenes években Jovan Vesel Koseski harci dalaiban és szinte ébresztőként hatott. Prešeren *Pohárköszöntője* (Zdravljica), amelyet a cenzúra 1847-ben nem engedett megjelenni, a harci dalnak egy másik típusát képviseli, a nemzeti és szláv vonások mellett megjelenik benne egy internacionális és egyetemes látóhatár is.

Ha egy korszak jelenségeit kultúrtörténeti szempontból szemléljük, nem elegendő csak a költői-művészi csúcokra visszatekinteni. Ezért a Kranjska Čbelicában Prešeren mellett a többé-kevésbé ügyes verselőknak az egész plejádját kell látni és rajtuk kívül a nemzeti kultúra hirdetőit a többi tartományokban, különösképpen Stájerországban. Jože Pogачnik megállapítása szerint Stanko Vraz „a szlovének egyik legkifejezettebben romantikus költője”.⁹ Életviszonyaiban is korlátlanul érzelmes, tehát nem véletlen, hogy az illiristákhoz csatlakozott, tele lelkesedéssel a dicső múlt után és a még dicsőbb jövőbe vetett hittel. Az ő történelemfelfogását Kolláréhoz hasonlóan romantikusnak lehet mondani, a Zvončeki (1835) c. (korai) szlovén szonettjeiben a dicső elődöket idézi meg (O Samo, Varih, Godomer, Prvina vi v tamnoj noči zvezdice bliskave . . .) és élesen elítéli kortársait, akik elfordulnak őseik sírjától.¹⁰ Vraz más földjei nem vallottak radikális nézeteket, történelmi tudatuk azonban mégis elég világos. Anton Kreml Stájerország történetének írója (Dogodivščinne Štajerske zemle. Z posebnim pogledom na Slovence, 1845) legitimista volt, műveiben a történelmi események széles körű rajzából mégis a szlovén közösség és szláv tudat erős akcentusai törtek fel. Nagy érdemei vannak Davorin Trstenjajknak is, aki elég sokat tévelygett a történelmi találgatásokban a szlávok autochton voltáról Pannóniában, a gyakorlati

kérdésekben azonban megtalálta a helyét (ismeretes a stájer hazafiak kezdeményező szerepe a Szlovén Matica megalapításában 1863-ban).

Elkövetkezett az 1848. év, amely a szlovének bekapcsolódását jelenti a politikába. A bécsi képviselők egy olyan programnak a teljesítését követelték, amely egy történelmi államjog nélküli nemzet számára rendkívüli vállalkozás volt. E program előírányozta a szlovén közigazgatást a szlovén etnikai területen. Hogy ennek a felismerésében az irodalomnak is döntő szerepe volt, az magától értetődik, persze erre itt nem térhetünk ki.

A romantikus történelemfelfogás későbbi remineszcenciáiról csak mellékesen lehet szólni. Szolgáljanak annak illusztrálására, hogy a romantikus nézetek milyen hosszú ideig éltek.

Elsősorban két jelenségre gondolok: az egyik az ún. szláv elegizmus, a másik az ún. szláv messianizmus. Egyiket is, másikat is egyidejűleg érték más kritikai hangok (Levestik saját hibáit bírálja, vö. Naša nesreča c. verset).

A szláv elegizmusnak a legismertebb példája Simon Jenko közismert verse a *Buči, morje Adrijsansko*. A vers Jenko utolsó gimnáziumi évében születik, a végleges megfogalmazásból (1862) az illír „Teut” fölidézése kimaradt, mert a költő a délszlávok illír származásának az allúzióját módosította. A költemény az egykori szláv tengerről és hajókról szól, majd így fejeződik be: „da jih videti ni več / tega kriv je tuji meč”. Tehát újból a békés szlávokról szóló mítosz és allúzió a gonosz ellenségre. Még megemlíthetnénk Gregorčičot és más kevésbé jelentős költőket. Ugyancsak elveszítette a közvetlen valósággal való kapcsolatot Josip Stritar a bécsi Zvon szerkesztője, aki a XIX. sz. második felében a legkifejezettebben mondta ki a szláv messianizmus gondolatát: „Ti boš pomiril razprtije / prinesel ljudstvom bratoljubje sveto / tvoj bode venec zmage nekrvave”. (1879).

A tudományban az ilyen romantikus felfogásokkal Vatroslav Oblak és Matija Murko számoltak le, később pedig Dragotin Lončar. Az első kettő, Jan Gebauer és Tomaš Masaryk kortársai, bírálták a szláv anarchoindividualizmust, amely annyi balsiker és vereség oka volt.¹¹ A herderi idealizálásra való rekációt jelenti Nazor Horvát királyok (Hrvatski kraljevi) c. versének egyik sora: „Mi smo porod vuka i arslana”. (Mi a farkasok és az arslánok ivadékai vagyunk.)

(Fordította Pastyik László)

J E G Y Z E T E K

¹ A. Hauser: *Filozofija povijesti umjetnosti*. Zágráb 1963. 115. 1.

² Sziklay László: o. c. 29. 1. sq. (Az irodalom mint a nemzetiség válaszeszköze).

³ M. Murko: Jan Kollár. *Letopis Slovenske matice*, 1897. 192. 1. sq. és más helyeken.

⁴ Š. Barbarič: Herder in začetki slovenske romantike. *Slavistična revija*, 1968. 231–256. 1.

⁵ uo. 238. 1.

⁶ N. Ivanišin: J. G. Herder i ilirizam. *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, razdio historije I*, 1963. 215–216. 1.

⁷ M. Murko: *Deutsche Einflüsse auf die Anfänge der böhmischen Romantik*. Graz, 1897. 3—5. 1.

⁸ B. Paternu: *oc. Janko Kos, Prešeren in evropska romantika*. Slavistična revija, 1971. 82—83. 1.

⁹ J. Pogačnik: *Zgodovina slovenskega slovstva III*. Maribor 1969. 173. 1.

¹⁰ F. Petrè: *Požukus ilirizma pri Slovencih*. Ljubljana 1939. 66. 1.

¹¹ *VÖ*. 4. Jegyzet 242—243. 1.

REZIME

NARODNOAFIRMATIVNI MOMENT KAO ZNAČAJKA SREDNJEEVROPSKOG ROMANTIZMA

Slično nekim susjednim književnostima slovenski romantizam također se određenim načinom uklapa u historijski proces buđenja i utvrđivanja nacionalne i nacionalnokulturne svijesti. Spomenuti proces koji je niknuo u 2. polovini XVIII. st. težio je ka tome da afirmira društvene težnje i da integrira stvaralačke ambicije slovenskih etničkih grupacija na njihovom prirodnom geopolitičkom prostoru. Tim samim književnosti je pored ostalog pripala i funkcija nosioca nacionalnokulturnog preporodnog programa. Iz tog stanja koje je karakteristično za slovensku (i ponajviše za književnosti manjih naroda koji su se morali boriti za nacionalnu samostalnost) proizilazi zaključak da romantizam u većini srednjeevropskih književnosti u nekim bitnim crtama vidljivo odudara od istog pravca kako se on javlja na pr. u francuskoj ili u ruskoj književnosti.

Premda je književni razvoj u najtešnjoj vezi s domaćim društvenim zbivanjima, literarna ideologija dobijala je i jakog podstreka iz misaonih kretanja izvana. U slovenskom romantizmu najjače su se ispoljile dvije utjecajne struje koje potiču iz njemačke duhovne sfere, od Herdera i od braće Schlegel. Unatoč tome da su ova dva smjera u pitanju književnog programa (prioritet narodnog predanja odn. književnih uzoraka u svijetskoj literaturi) razilaze, oni su oba mnogo doprinjeli ka profiliranju slovenskog romantizma od Kopitara do Prešerna.

Pisac studije razmatra u kojim je oblastima bio Herderov utjecaj najpresudniji, ističući pri tome primjedbe koje ukazuju da je bilo direktno pozivanje na njemačkog ideologa (i filozofa povijesti) najjače o. g. 1810. Na ovaj kompleks nadovezuju se problemi oko postuliranja evropeizacije slovenskog književnog programa o. g. 1830. (Čop—Prešeren) i oko individualizacije slovenskog književnog jezika o. g. 1840. (Prešeren: Vraz).

U drugom dijelu studije pisac se osvrće na tkz. kult prošlosti. U slovenskoj književnosti pronalazi analogije koje se mogu ubrajati među primjere isticanja „slavne prošlosti”, kao što ih poznajemo i kod Hrvata (D. Demeter) i kod Mađara (Vörsmarty) itd. Pisac prikazuje još „slavenski elegizam” (Jenko, Gregorčič) i kritičku reakciju na nj (M. Murko, D. Lončar, Vl. Nazor).